

הרב אלישע אבינר והרב אברהם סתיו

”הסכם מאהבה” - הרקע והיסוד ההלכתי*

- הקדמה ■ בעיית הגירושין בכפייה ■ אונס
- ממון - האם נחשב אונס? ■ אונס שהטיל
- האדם על עצמו ■ גובה התשלום ■ כשהבעל
- מתחרט - שיטת הרשב”א ■ הקשר בין
- האונס לגט ■ איזו “כפייה עקיפה” מותרת?
- אופן הכפייה על החוב ■ כוונה לשם זירוז
- הגירושין ■ הכרעת פוסקי זמננו ■ סיכום

הקדמה

במדינת ישראל מתגרשים מדי שנה למעלה מעשרת אלפים זוגות יהודים, רובם בשנות השלושים והארבעים לחייהם. רבים מהם מבצעים את תהליך הגירושין מתוך הסכמה וכבוד הדדיים בלא תקלות, אך יש מספר לא מועט של זוגות, שבהם אחד מבני הזוג מפעיל בתהליך הגירושין סחטנות ולחץ כלפי בן זוגו. הן הבעל הן האישה עלולים לנצל את יכולתם למנוע גירושין מבן זוגם, ובכך למנוע ממנו נישואין שניים, כדי לאלץ אותו להתפשר על זכויות המגיעות לו על פי החוק. במקרים רבים, קצרה ידו של בית הדין מלהושיע את הצד הנפגע, משום שההמתנה לדיונים נמשכת חודשים רבים, והצד המעכב את הגירושין יכול לגרום בקלות להארכת תקופת ההידיינות לכמה שנים.

מצב זה גורם לרתיעה בקרב ציבור גדול מפני נישואין כדת משה וישראל, והוא עשוי להיפתר במידה רבה בעזרת הסכם קדם נישואין. לאורך הדורות נכתבו הסכמים רבים¹ שמטרתם להתמודד עם בעיות אלו, ומתוכם ולאורם נכתב ה”הסכם מאהבה” בהתייעצות

* במאמר זה יידונו רק ההיבטים ההלכתיים של ההסכם המונעים את הפיכת הגט ל”גט מעושה”. לדיון בהיבטים עקרוניים של ההסכם והשפעותיו, ראה מאמרם של הרב דוד סתיו והרב אברהם סתיו “הסכם מאהבה - דיון רעיוני-עקרוני”, המובא להלן במדור זה. נוסח ההסכם מובא לעיל, בתחילת המדור.

עם משפטנים ודיינים. ה"הסכם מאהבה" מבוסס בעיקר על ה"הסכם לכבוד הדדי"², ורוב העקרונות ההלכתיים משותפים לשני ההסכמים הללו. עם זאת, יש הבדלים מסוימים ביניהם, והחשוב בהם הוא תוספת של סעיפי רשות המאפשרים לתלות את מימוש ההסכם בהחלטת גורם מקצועי ובחירת בורר שידון בכלל העניינים הממוניים שבין בני הזוג.

וזו תמצית ההסכם מבחינה מעשית. כשאחד מבני הזוג³ מודיע על רצונו לפרק את הנישואין, מתחילה תקופה של חצי שנה לניסיון לשקם את הנישואין בעזרת גורם מקצועי. תקופה זו ניתנת להארכה על ידי הגורם המקצועי לשלושה חודשים או לתקופה בלתי מוגבלת בהתאם לבחירתם של בני הזוג בעת חתימת ההסכם. בסיום התקופה, מחויב בן הזוג המעכב את הגירושין לשלם לצד השני מדי חודש 6000 ש"ח או מחצית ממשכורתו, הסכום הגבוה משניהם. תשלום זה אמור לאפשר לבן הזוג המעוכב קיום מכובד ההולם את רמת החיים שהורגל לה, כולל הצורך שלו בדיור ובמזונות.⁴

כל אחד מבני הזוג מתחייב בתשלום החודשי הזה מראש משעת הנישואין, אלא שבן הזוג מוחל על התשלום כל זמן שחיי הנישואין מתנהלים על מי מנוחות.

ניסוח ההסכם באופן זה הוא תוצאה של שני גורמים: הרצון להתמודד עם החשש שההסכם יגדיר את הגט כ"גט מעושה" הניתן בכפייה, שאינו תקף; והרצון לבנות מערכת מסודרת של תהליך פירוד בכבוד הדדי ובהתחשבות בצורכי שני בני הזוג, תוך שמירה על קדושתו של מוסד הנישואין ועל יציבותו.

במאמר זה נדון בהרחבה ביסודות ההלכתיים של ה"הסכם מאהבה" ובדרכי התמודדות ההסכם עם הגורמים הללו.

- 1 לסקירת הנושא ולדוגמאות רבות להסכמים, ראה: רחל לבמור **מנעי עיניך מדמעה: הסכמי קדם-נישואין למניעת סירוב גט** (התשס"ט); הרב דוד בס "הסכמי קדם נישואין - מטרותם ודרך ניסוחם" **צהר** כ 93 (התשס"ה); הרב דוד מישלוב "הסכמים קדם-נישואין" **תחומין** כא 288 (התשס"א).
- 2 הסכם זה נוסח על ידי הרב אלישיב קנוהל, הרב ד"ר דוד בן זיון והטוענת הרבנית ד"ר רחל לבמור. ראה הרב אלישיב קנוהל "הכתובה והסכמי ממון בנישואין" **תחומין** כא 324 (התשס"א).
- 3 ההסכם מנוסח בלשון הדדית המשווה בין האיש לבין האישה, אף על פי שברוב המקרים האישה היא המעוכבת, והמושג "מזונות", שעליו מושתת הסכם זה, נאמר במקורו רק בזיקה לאישה. הטעם לזה הוא, שערכים פרוצדורליים יכולים להיעשות גם על ידי האישה, וגם מפני שבימינו האישה עשויה להיות אשת קריירה המרוויחה ממון רב, והבעל משקיע את רוב זמנו לטיפול בענייני הבית והילדים, ונמצא שהפירוד מעמיד אותו בפני קשיים כלכליים.
- 4 מלבד זאת, בני הזוג חותמים, אם ראו לעשות כן, שענייניהם הממוניים יתבררו על ידי בורר שיוסכם על ידם או ייבחר על ידי גורם שלישי הנזכר בהסכם.

בעיית הגירושין בכפייה

העניין ההלכתי המרכזי שיש לברר בשאלת הסכם קדם נישואין הוא בעיית "כפיית גט" או "גט מעושה". נאמר בגמרא (גיטין פח ע"ב):

גט המעושה בישראל: כדין - כשר; שלא כדין - פסול.

מכאן שגט הניתן בכפייה "שלא כדין" פסול, ונחלקו הפוסקים אם הוא פסול מדאורייתא או מדרבנן.⁵ כמו כן, נחלקו הראשונים והאחרונים בשאלה מה נחשב "כדין" ומתי ניתן לכפות את הבעל לגרש את אשתו (עיין שולחן ערוך, אבן העזר, סימן קנד). סוגיה זו נעשתה מורכבת עוד יותר לאור שיטת מהרשד"ם (שו"ת מהרשד"ם, סימן מא), האומר שהכפייה יכולה להיות רק בסירוב מוחלט של הבעל לגרש את אשתו, אך אם הבעל מציב תנאים למתן הגט, אי אפשר לכפות אותו למחול עליהם. משום כך, ומשום שהרבה מן הפוסקים כתבו שיש להימנע מכפייה בכל מצב של ספק,⁶ נמנעים בתי הדין מלכפות את הבעל לגרש את אשתו מלבד במצבים קיצוניים במיוחד.

המנגנון של הסכם קדם נישואין יוצר לכאורה מערכת חלופית של כפייה: במקום שיכפה בית דין את הבעל בשוטים ובעקרבים (ובימינו במאסר), ההסכם כופה את הבעל לגרש את אשתו, כי אם לא יגרש אותה, ייאלץ לשלם סכום כסף נכבד. אם כך, יש לדון אם יש בזה חשש לגט מעושה.

הראשונים והאחרונים דנו במגוון הסכמים, מקצתם קבועים ומקצתם מאולתרים, ומדבריהם עולות שאלות שיש לבחון אותן כדי להכריע איזה הסכם הוא בגדר גט מעושה. נדון בהן אחת לאחת.

אונס ממון — האם נחשב אונס?

הסוגיה המרכזית העוסקת בדיני אונס היא סוגיית "תליוהו וזבין" (בבא בתרא מז ע"ב), המתארת אונס פיזי מובהק, אך בנידון דידן אין ההסכם כולל סנקציה של מלקות או מאסר, ויש לשאול: האם סנקציה ממונית היא בגדר אונס?

5 לדעת רוב הראשונים, הוא פסול מן התורה. אך מדברי הרמב"ם, עולה בפשטות שהוא פסול רק מדרבנן (משנה תורה, גירושין, פרק ב, הלכה כ). עיין במפרשי הרמב"ם על אתר. למעשה הסתפק החזון איש אם אפשר לומר שיש כאן ספק או שדעת הרמב"ם היא שיטת יחיד דחוויה (אבן העזר, סימן צט, אות א). הגרי"א^ה הרצוג הראה באריכות שיש כאן ספק שקול העשוי להצטרף לספקות אחרים (שו"ת היכל יצחק, אבן העזר, חלק א, סימן ב).

6 עיין למשל שו"ת חתם סופר, חלק ג, סימן קטז.

הגמרא מספרת על אדם שאילץ את חברו למכור לו פרדס באיום שיטען שהפרדס שלו ויגזול אותו ממנו (בבא בתרא מ"ע"ב). האדם לא הפעיל לחץ פיזי על המוכר, אלא לחץ ממוני, ואף על פי כן המקרה מוגדר בגמרא כאונס. מכאן למדו הרבה מן הראשונים כי "אונס ממון - אונס הוא".⁷ הנחה זו מקובלת בדברי הפוסקים ביחס לדיני ממונות, אך יש מי שפקפקו בה בדיני גירושין.

כך למשל פסק רבנו ירוחם בעניין אישה שתפסה ממון של בעלה וכפתה אותו לגרש אותה, שהגט כשר (תולדות אדם וחווה, נתיב כד, חלק א). גם התשב"ץ הסתפק בשאלה זו ונטה לומר מסברה שאונס ממון אינו אונס בגיטין.⁸ שו"ת "צמח צדק" הביא את השיטות האלו וביאר את הטעם להבחנה בין דיני ממונות לדיני גירושין בעניין זה. וזה לשונו (אבן העזר, סימן רסב):

דלגבי גט דאשתו כגופו דמיא ג"כ אונס ממון לא חשוב אונס... וכשמגרשה מחמת אונס ממון י"ל משום שבלאו הכי הוסכם אצלו לגרשה מפני שהיא שונאתו ולא תדור עמו... ורק מפני האונס ממון ממהר לגרשה אבל לא שהממון הוא עיקר הסיבה בגירושין.

מעין זה כתב גם בעל "פתחי תשובה" (אבן העזר, סימן קלד, ס"ק יא). ואולם משו"ת ר' בצלאל אשכנזי (סימן טז) ומשו"ת "מכתב מאליהו" (חלק ז, סימן יט), עולה כי רוב הפוסקים (הרשב"א, מהרי"ק ואחרים), סבורים שאין לחלק בדבר, ואף בעל "צמח צדק" (שם) הסכים עמהם למעשה, אך העיר שיש להבחין בין דרגות אחדות של אונס ממון: "ומ"מ זהו דוקא באונס ממון רב, אבל בממון מועט לא שייך לומר דחשוב אונס".⁹ הגרי"א הרצוג, בשו"ת "היכל יצחק" (אבן העזר, חלק א, סימן ג), כתב שיש לצרף את שיטת המקלים כסניף להקל, ומשום כך פסק שכאשר אישה טוענת "מאס עליי", יכול בית הדין להטיל על בעלה חיוב מזונות ולכופו על ידי כך לתת גט לאשתו.

7 ראב"ד, בבא בתרא כ"ע"ב בדפי הרי"ף; מרדכי, שם, רמז תקמד; שו"ת הרשב"א, חלק ד, סימן מ ועוד. אמנם אפשר היה לדחות ראייה זו ולומר שדין הפרדס הוא יוצא דופן, משום שהאיום בו בא עקב לקיחת הפרדס חנינם, ובו מאלצים את המוכר למכור. ועיין בבית יוסף, חושן משפט, סימן רה, סעיף ז.

8 שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן א. אלא שדבריו סותרים זה את זה לכאורה. עיין שם. להלן נדון בהרחבה בכמה עניינים העולים מדבריו.

9 עיין שם, שהציע לומר כן, וחזר בו, אך לבסוף שב והוכיח את דבריו מדברי המקנה.

אונס שהטיל האדם על עצמו

המקרה הקלסי של "כפייה בגט" הוא, שבית הדין מטיל ביזמתו על הבעל קנס או עונש, אך בהסכם קדם נישואין הבעל מטיל על עצמו את הקנס, ולמעשה כופה את עצמו להסכים לגרש את אשתו. ומאליה עולה השאלה: האם כפייה עצמית היא בגדר כפייה?

המקור העיקרי לדיון בשאלה זו הוא דברי רבנו פרץ בהגהותיו על הסמ"ק (מצווה קפד):
ואם נשבע האיש ליתן הגט צריך שיתירו לו קודם שיתן שלא יהיה דומה לאונס, אך ערבות יתן אם ירצה שאין זה דומה לאונס.

מי שנשבע לתת גט, עושה את הדבר ביזמתו, ואף על פי כן סבור רבנו פרץ שבועתו היא בגדר אונס, ויש להתיר אותה לפני מתן הגט, ודבריו מובאים בשולחן ערוך (אבן העזר, סימן קלד, סעיף ד). ואולם מן הפסיקה שהובאה בראשונים בשם רב האי גאון עולה לכאורה מסקנה הפוכה:

ומי שיצרו נתגבר עליו וקפץ ונשבע בתורה כשהספר בידו שאשה פלונית לא תהיה אשתו לעולם... בדורות האחרונים אין כח באדם להתיר שבועה... אלא חייב לקיים ולגרש את אשתו.¹⁰

מן התשובה עולה שאין להתיר לאדם את שבועתו, גם אם הוא חפץ בכך, ויש לחייב אותו לגרש את אשתו. מכאן שמי שנשבע לגרש את אשתו יכול לעשות כן, אף על פי שהוא מתחרט על שבועתו, והגט אינו בגדר גט מעושה.

ונשאלת השאלה: מה היחס בין תשובת רב האי לדברי רבנו פרץ? הריטב"א כתב שאין מחלוקת ביניהם (שו"ת הריטב"א, סימן צו), אלא שרבנו פרץ אמר את דבריו כחומרא לכתחילה בלבד, וכן פסק מרן ה"בית יוסף" (שו"ת אבקת רוכל, סימן קעז), שאם אי אפשר להתיר את השבועה, אפשר לגרש גם בלי להתירה. וכן נפסק בשולחן ערוך, כפי שנראה להלן.

מכל האמור, יש ללמוד בפשטות גם לעניין מי שמחייב את עצמו בקנס ממוני אם לא יגרש את אשתו, כמו שכתב הרב מימון נג'אר:

בנדון זה שהוא חייב עצמו במה שהוא רוצה לעשות אין זו כפייה... שזה רצונו היה מתחלה לגרש וברצונו הוא מגרש.¹¹

10 רא"ש, נדרים, פרק ג, סימן ב; מרדכי, שבועות, רמז תשנח; שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתנד ועוד.

11 מובא בשו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן סח; ובבית יוסף, אבן העזר, סימן קלד, סעיף ה.

יתר על כן, גם רבנו פרץ הסכים שמותר לבעל לתת ערבות שיגרש את אשתו, ולכאורה הוא הדין שמותר לו להתחייב בקנס,¹² כמו שכתוב ב"שו"ת התשב"ץ" (חלק ב, סימן סח):

למדנו שהמחייב עצמו ממון אם לא יגרש וגרש שאין זה אונס. וא"כ האומר אתן למלך מאה זהובים אם לא אגרש אשתי מגרש ואין חשש בדבר, שכיון שמעצמו נתחייב בזה ברצונו הוא מגרש.¹³

וכן כתב מהרי"ק בעניין מי שהשליש ממון כערבות שיגרש את אשתו (שו"ת מהרי"ק, שורש סג): "דאין אונס אלא הבא לאדם מחמת אחרים זולתו לאפוקי זה שהביא האונס עליו".

גובה התשלום

על אף האמור לעיל, יש שטענו¹⁴ שיש להגביל את הקנס לסכום שהבעל יכול לעמוד בו. על מה מתבססת טענתם? כפי שהזכרנו לעיל, הרב מימון נג'אר הכשיר גט שניתן בכפוף לקנס שקיבל הבעל על עצמו. הרב נג'אר אומר שם שגם מי שפוסל גט הניתן על פי שבועה מכשיר במקרה זה, וזאת לאור דברי הגמרא בעניין מי שאמר "יאסרו כל פירות שבועולם עלי אם איני מגרשך" (גיטין מו ע"ב), שאין הגט שלו בגדר גט מעושה. לכאורה, הדבר דומה למי שנשבע לגרש את אשתו, אך הרב נג'אר אומר שם שיש להבחין ביניהם. וזה לשונו:

כיון שתלה נדרו בדבר אחר שאמר כל פירות העולם וכו' אין בזה אונס כלל כשגרש, אבל כשנשבע לגרש דומה לאנוס שתלה הגט בשבועתו. ובנדון זה נמי תלה גיטו בדבר אחר ואין כאן אונס.

כלומר, רק אם השבועה כופה על האדם אפשרות אחת, לגרש, זה בגדר אונס. אך אם אין אונס ישיר המחייב את האדם לגרש את אשתו, אלא רק תוצאות לא נעימות לסירובו לגרש את אשתו, אין הדבר בגדר אונס. והטעם שניתן לכך בשו"ת "אבקת רוכל" הוא (שם): "דכיון דבידו להפסיד הערבון ולא יגרש - אין זה דומה לאונס".¹⁵ סברה זו נפסקה בדברי הרמ"א

12 אמנם בשו"ת הראנ"ח, הציע להבחין בין קנס לבין עירבון: "כשנותן ערבון משע' שנותן את הערבון מדעתו זכה מקבל הערבון. ואם הוא מגרש עכשיו כדי לקחת את הערבון אינו אלא כמגרש להרויח ממון שאמר בעלמא שאין זה אונס כלל ואף על פי שהממון בא משלו כיון שכבר נתנו אינו חשוב שוב שלו" (שו"ת הראנ"ח, סימן סג).

13 וכן הבין בשו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן א, ד"ה אונסא דנפשיה, את דברי הגמרא בבבא בתרא מז ע"ב, שאמרה ש"אונסא דנפשיה" אינו בגדר אונס. וכן כתב הגר"א, אבן העזר, סימן קלד, ס"ק יד.

14 עיין שו"ת עטרת דבורה, חלק א, סימן עה.

15 יש דמיון מסוים בין גישה זו לבין הגישה שראינו לעיל, שאונס ממון אינו בגדר אונס בגיטין. אך נראה שדברי הרב נג'אר נאמרו רק כשהאדם עצמו יצר התחייבות עתידית שיחולו אם לא יגרש את אשתו, ולא כשאחרים כפו אותו עליו.

(אבן העזר, סימן קלד, סעיף ד): "אם קבל עליו קנסות אם לא יגרש, לא מקרי אונס, מאחר דתלה גיטו בדבר אחר, ויוכל ליתן הקנסות ולא לגרש". וכן נכתב גם ב"שו"ת מהרלב"ח" (סימן קכד) ובספר "נחלת שבעה" (שטרות, סימן מה, אות נב).¹⁶

כלומר, כיוון שיש לבעל אפשרות אחרת מלבד הגירושין, לשלם את הקנס, אם הוא בוחר לגרש את אשתו, הוא עושה זאת מרצונו. סברה זו קיימת לכאורה רק כשהבעל מסוגל לעמוד בתשלום המושת עליו, ולא כשהתשלום מכלה את משכורתו ואינו מותיר לו בררה אלא לגרש את אשתו.¹⁷

אמנם לא ברור איזה משקל יש לסברה שיש לבעל אפשרות שלא לגרש את אשתו בפסיקתו של ר' מימון נג'אר. בשו"ת "אגודת אזור" (אבן העזר, סימן יט, אות יח) כתב שזו הסברה העיקרית להיתר,¹⁸ וכן נכתב גם בספר "ישמח לבב" (חלק א, אבן העזר, סימן כד) ובשו"ת "ברכת רצה" (סימן קכד).¹⁹ אך כפי שראינו לעיל, סברה זו נאמרה על ידי ר' מימון נג'אר רק בביאור דעת רבנו פרץ, ואילו הוא עצמו כתב שאונס שהאדם מטיל על עצמו אינו בגדר אונס (גם אם אינו מותיר בידו בררה). וכן היא דעת הפוסקים שהשוו דין קנס לדין שבועה, ובכללם ה"בית יוסף" והרמ"א. וכן מפורש ב"שו"ת התשב"ץ", שהכשיר גם כש"לפעמים מפני פרעון כתובתה הוא צריך לגרש, והרי הוא כפוי ועומד בגט זה".²⁰

כשהבעל מתחרט — שיטת הרשב"א

מול כל דברי הפוסקים הללו, שעולה מהם שגט הניתן תחת איום קנס עצמי אינו בגדר גט מעושה, עומדת תשובת הרשב"א (שו"ת הרשב"א, חלק ד, סימן מ):

שאלת: ראובן בעל לאה, וקרובי לאה היו בהסכמה שיגרש ראובן זה את לאה אשתו. ונאותו זה לזה בקנס אלף דינרים, ושיגרש זה לזמן ידוע. ואחר כך נתחרט ראובן, ומיאן בדבר. והללו מתרין בו מצד הקנס... אימו [=איימו] שאם יעבור אפי' שעה אחת מן הזמן, יניחחו במשמר עד שיפרע. ומחמת יראה זו הוא מגרש...

16 יתר על כן, בשו"ת אגודת אזור, אבן העזר, סימן יט, אות ט, כתב שגם הרשב"א מודה שמותר לכפות על ידי קנס שהבעל יכול לעמוד בו, ורק קנס שהבעל אינו יכול לעמוד בו הוא בגדר כפייה. וכן הוכיח משו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן סח.

17 אמנם יש מקום לומר שתמיד הבעל יכול שלא לגרש את אשתו, גם אם משמעות הדבר שיותר חסר כול. לדבריו, דעת המהרי"ק והריטב"א, המתירים כל אונס שהביא האדם על עצמו, היא דעת מיעוט.

18 דבריו מובאים בשו"ת עטרת דבורה, חלק א, סימן עה.

19 שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן א. ואף המבי"ט המובא להלן אסר לכפות רק כשברור שהבעל לא יוכל לעמוד בכך, ובנידון דין אין זו המציאות, שהרי רוב בני אדם יוכלו לעמוד תקופה ממושכת בתשלום בגובה זה, גם אם יאלצו להפסיד מחסכונוותיהם או למכור מנכסיהם (שו"ת המבי"ט, חלק ב, סימן קלח).

נ"ל שגט זה גט מעושה ופסול הוא... ואונס קנס, אונס הוא. דלאו תלוה, דאונס גוף הוא, דוקא אמרינן, אלא אפי' אונס ממון נמי הוי אונס... ואם נפשך לומר: כתלוה וזבין הוא זה. דכיון שקבל על עצמו מדעתו בקנס אלף דינרים, ובנתינת הגט הרויח ממון זה שקבל על עצמו מדעתו, בלא שום אונס, הרי זה כמקבל ממון דעלמא. לא היא. שאין זה כמקבל ממון, אלא כנפסד מהפסד ממון ניצל.

הרשב"א מדגיש בדבריו שאונס ממון הוא בגדר אונס, ודוחה את האפשרות להגדיר את מחילת הקנס כתמורה שמקבל הבעל, אך אינו מעלה על דעתו לומר שכיוון שהתחייב הבעל בקנס ביזמתו, אין הדבר בגדר אונס.

ויש לשאול: מה היחס בין תשובת הרשב"א לדברי הפוסקים הללו? אפשרות פשוטה היא לומר שמדובר במחלוקת, שהרי הרשב"א מתייחס למקרה שדיברו עליו כל הראשונים הללו, היינו שהבעל קיבל על עצמו קנס אם לא יגרש את אשתו, ולדעתו קנס כזה הוא בגדר אונס וכפייה, וכן כתב המאירי (גיטין פח ע"ב), וכן הבין מהר"י בן לב, חלק ב, סימן יח, וכן כתב הרמ"א (דרכי משה, אבן העזר, סימן קלד, סעיף ז).

אמנם אפשר להבין גם שאין כאן מחלוקת, ויש הבדל בין שני המקרים: ר' מימון נג'אר דיבר על בעל המגרש את אשתו ללא התנגדות, ואילו הרשב"א דיבר על בעל המתחרט על הסכמתו לגרש את אשתו, ומסרב לגרשה, והוא מגרשה בעל כורחו רק בגלל הקנס שקיבל על עצמו. הבחנה זו נכתבה על ידי הרבה מן האחרונים, כגון: "ים של שלמה" (גיטין, פרק ט, סימן כח), "שו"ת מהרח"ש" (חלק ב, קונטרס מודעה ואונס), "שו"ת משכנות יעקב" (אבן העזר, סימן לח). לפי גישה זו, אם יטען הבעל בשעת מתן הגט שהוא אנוס בגלל הקנס שקיבל על עצמו, הגט ייחשב גט מעושה. וזוהי למעשה הסיבה העיקרית להתנגדות חלק מן הפוסקים להסכם ממון, שהבעל מקבל בו על עצמו קנס ישיר אם יסרב לגרש את אשתו, כמבואר בפסקי הדין של בתי הדין הרבניים.²¹

אולם מי שמעיין בדברי הראשונים, יראה אל נכון כי גם אם הבחנה זו עשויה להתיישב יפה עם חלק מניסוחיו של ר' מימון נג'אר המובאים ב"בית יוסף", בתשובת ר' מימון נג'אר עצמה (נדפסה בנספח לשו"ת התשב"ץ, חלק ב),²² נאמר במפורש שהוא מתיר גם כשחזר

21 ראה ערעור (גדול) טז/47, טז/71, פד"ר ב 9 (ט"ז תמוז התשט"ז), במותב הדיינים: הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, הרב יוסף שלום אלישיב והרב יצחק נסים. יש להעיר שדבריהם שם אמורים בהסכם שנוצר לאחר הנישואין, שהתחייב בו הבעל לשלם קנס אם יתחרט על הסכמתו לגרש את אשתו.

22 ראה הרב אברהם גולדמינץ "שו"ת להחכם רבי מימון נג'אר – מו"מ עם הרשב"ץ בענייני גיטין" מוריה קכב (התשנ"ט), עמ' ג-טו.

בו הבעל מהסכמתו לגרש את אשתו.²³ יתר על כן, הבחנה זו אין בה כדי ליישב את דברי שאר הראשונים, שהרי בתשובת רב האי הנזכרת לעיל מדובר בפירוש במי שנשבע לגרש את אשתו ונתחרט, ואף על פי כן בית הדין כופה אותו לקיים את שבועתו ולגרשה. תשובה זו הובאה בדברי ה"בית יוסף" (שו"ת אבקת רוכל, שם) ומהרלב"ח (שם) כיסוד הפסיקה שאונס שהאדם מטיל על עצמו אינו בגדר אונס.

יתר על כן, הסברה שכתבו הריטב"א (שם) וסיעתו היא, שאונס שהאדם מטיל על עצמו אינו בגדר אונס, ומשמע בבירור שאינו בגדר אונס, גם אם האדם אינו חפץ לגרש את אשתו. וכן משמע להדיא מלשון מהרי"ק (שם).²⁴

היוצא מכל מה שאמרנו, שמדברי רוב הראשונים, ה"בית יוסף" ב"אבקת רוכל" והרמ"א (שפסק בפירוש נגד הרשב"א), עולה שגם אם הבעל מתחרט על הסכמתו לגרש את אשתו, אין הוא בגדר אונס, כיוון שקיבל את האונס מדעתו.²⁵ גם מדברי הרבה מן האחרונים, עולה שהם סבורים בפשטות שהרשב"א ושאר הראשונים נחלקו בעניין זה.²⁶

23 שהרי נאמר שם במפורש שהבעל "מתפחד מהקנס שיצא עליו", ומשום כך הוא מגרש את אשתו, כפי שהראה אל נכון שו"ת עטרת דבורה (לעיל, הע' 14). וקדם לו בעל שו"ת אגודת אזוב, אבן העזר, סימן יט, אות ה.

24 אך בלשון הריטב"א יש מקום להתלבט. עיין דברי מהרלב"ח, שכתב שיש להסביר גם את דעתו כדברינו (שו"ת מהרלב"ח, סימן קכד). ואמנם הרב יוסף גולדברג (ספר גט מעושה, התשס"ג, פרק ז, עמ' צח, הע' 7), מוכיח שהריטב"א פוסל את הגט כשהבעל התחרט על דבריו (שו"ת הריטב"א, סימן קעח): "ואשר שאלת על יבם שנשבע לחלוץ ליבמתו ליום ידוע, אם כופין אותו לחלוץ לקיים שבועתו... אין כופין כי אע"פ שעל השבועה אתה בא לכופו כיון שמחמת אותה כפיה חולץ הוא, אותה חליצה מעושה היא ממילא". אלא שעיון בדבריו מעלה שהוא אומר רק שאין לכופו את היבם לקיים את השבועה (כדברי מהריב"ל, המובאים להלן). אדרבה, משמע מדבריו שקיומה של השבועה אינו בגדר אונס. עוד הוכיח מדברי הריטב"א המובאים בשיטה מקובצת (בבא מציעא סא ע"א, ד"ה שכן): "הנשבע לתת מתנה לחברו ובשעת המתנה מוסר מודעא כי מפני חוב השבועה הוא שעושה קרוב הדבר שאין מתנתו כלום שזה כמסירת מודעה וגלויי דעתא שנותן באונס ואין צריך לומר דבגט כיוצא פסול". אך גם מדבריו אלו, שנפסקו גם בבית יוסף, סימן רה, סעיף ג, ובנתיבות המשפט, ביאורים, שם, ס"ק ט, עולה שהשבועה לעצמה אינה בגדר אונס, אלא רק אם מסר מודעה על המתנה או על הגט. וכן כתב בדעת הריטב"א בעל שו"ת אגודת אזוב, אבן העזר, סימן יט, אות ח. ועיין בשו"ת עטרת דבורה (לעיל, הע' 14), הדן באריכות בביאור שיטת הריטב"א ומביא מחלוקת אחרונים גדולה בעניין זה.

25 ודייק מדבריהם בשו"ת הראנ"ח, סימן סג, ותלה את מחלוקת רב האי והרשב"א במחלוקת הראשונים המובאת בשולחן ערוך, חושן משפט, סימן רמב, בעניין מתנה טמירתא, ולבסוף הציע לדחוק בדברי רב האי ולומר שדווקא בשבועה אפשר לכפות, ולא בקנס ממוני: "אם לא שנאמר שהאונס רוח אחרת אתם באונס שבועה דס"ל שכיון שהוא מושבע לגרש ואם לא יגרש הוא נכשל בשבועה אף הוא גומר ומגרש ברצון גמור".

26 עיין למשל: שו"ת דברי מלכיאלי, חלק א, סימן פו; שו"ת משאת משה, אבן העזר, סימן יז. אופנים אחרים ליישוב ולהבנת שיטת הרשב"א נביא להלן, ומהם נראה שפוסקים אחרים (חזון איש, אגודת אזוב ועוד) הסכימו שהגט כשר גם אם הבעל מתחרט על הסכמתו.

יתר על כן, לדעת ה"חזון איש", גם הרשב"א מודה עקרונית שקנס שהאדם מטיל על עצמו אינו בגדר אונס (חזון איש, אבן העזר, סימן צט, אות ג):

מייירי הרשב"א... שלא היה קנין כדין... ולפי זה לא פליג על ה"ר מיימון, דהתם בנתחייב מן הדין.

כלומר, כשהאדם התחייב לשלם קנס התקף מבחינה משפטית, מותר לכופ אותו לשלם אותו, ואם יגרש את אשתו כדי להיפטר מן הקנס, הגט כשר, ולכך התכוון ר' מימון נג'אר, ודברי הרשב"א נאמרו רק במי שכופים אותו לשלם קנס שלא נתחייב בו כדין. כדברי ה"חזון איש" כתוב בספר "גט מקושר" (סדר גט ראשון, אות לט) ובספר "יד דוד".²⁷

כיצד הוכרעה המחלוקת הלכה למעשה? בשולחן ערוך (אבן העזר, סימן קנד, סעיף כג) נפסק שאם נשבע הבעל לגרש, "טוב שיתירו" את השבועה לכתחילה, ולא התייחס לדבר כאל דין גמור (וברור מדבריו ב"בית יוסף" שדין קנס ממוני קל מדין שבועה). גם הרמ"א, הדן במישרין בקנס ממוני, הולך בכיוון זה (רמ"א, אבן העזר, סימן קלד, סעיף ד). וזה לשונו:

אם קבל עליו קנסות אם לא יגרש... יש מחמירין אפילו בכהאי גוונא, וטוב לחוש לכתחלה ולפטרו מן הקנס. אבל אם כבר גירש מפני זה, ואפילו גירש מכח שבועה שעשה מעצמו לגרש, הגט כשר, הואיל ומתחלה לא אנסוהו על כך.

נמצא שהרמ"א הכריע למעשה כדעת רוב הראשונים, שקנס מעין זה אינו בגדר אונס, ורק לכתחילה טוב לחוש לשיטת הרשב"א. אך הרב אוריאל לביא הראה בשו"ת "עטרת דבורה" (חלק א, סימן עה) שרבותינו האחרונים בכל הדורות נחלקו בשאלה אם יש לחוש לשיטת הרשב"א (שאם הבעל מתחרט בשעת הגירושין על הסכמתו לגרש את אשתו, הגט פסול), והם עומדים מחנה כנגד מחנה, ומי יוכל להכריע ביניהם.²⁸

27 פסקי הלכות, הלכות אישות, יד דוד (לר' דוד פרידמן מקרלין, ווארשא התרנ"ח), דף צה.
28 ונעיר כי הרב לביא, שו"ת עטרת דבורה (לעיל, הע' 14), אומר שבקהילות רבות נהגו לכתוב "שטר חליצה" שעניינו כפיית חליצה בעזרת חיוב קנס, ואומר כי "אין ללמוד ממה שהנהיגו גדולי הדורות להחתים על שטר חליצה, להנהיג כן גם בהסכם קדם נישואין הנזכר. שהרי אין חולק שהאח מצווה לחלוץ, מה שאין כן בהסכם קדם נישואין ההסכם ינוצל גם למקרים שאין חיוב גירושין... מלבד זאת, בשטר החליצה, למעשה החליצה תבוצע לאחר ביטול השבועה או הקנס, ואילו בהסכם קדם נישואין יתכן שבית הדין המסדר את הגט לא ידע דבר מההתחייבויות שבהסכם, וההתחייבות לא תבוטל קודם הגט כנדרש". אמנם מדברי הפוסקים שהוא מזכיר (בית מאיר, אבן העזר, סימן קסה, ס"ק ד; שו"ת נהרי אפרסמון, אבן העזר, סימן כב, ועוד), עולה שאין הבדל מהותי בין הדינים, וממילא יש ללמוד מזה על זה.

הקשר בין האונס לגט

בכל המקרים שעסקנו בהם עד כה, יש זיקה ישירה בין האונס לבין הגט: הבעל נשבע לגרש את אשתו או התחייב לשלם קנס אם לא יגרש אותה וכדומה. וכפי שראינו, רובם המכריע של הראשונים הכשירו גט זה, אך רבים מן האחרונים פקפקו בשאלת כשרות הגט כאשר הבעל מתחרט בשעת מתן הגט על הסכמתו לגרש את אשתו. אך לא זה המצב בהסכמי הממון החדשים, ובפרט ב"הסכם מאהבה", כיוון שלא מושת בהם קנס על הבעל כשהוא מסרב לגרש את אשתו, אלא נקבע סכום חודשי שהבעל מתחייב מראש לשלם לאשתו כל זמן שהיא נשואה לו, והדבר עשוי ממילא להניע אותו לגרש את אשתו כדי להיפטר מן התשלום. ויש לדון: האם גם כאן ההתחייבות הממונית היא בגדר אונס לפי השיטות המחמירות הנזכרות לעיל?

שורש ההבחנה בין סוגי האונס נמצא בגמרא (גיטין נה ע"ב) שמסופר בה על דין סיקריקון הגוזל שדות מישאל, ומבואר שם שכאשר גוי מאיים על יהודי באיום ממשי של הריגה, "אגב אונסיה גמר ומקני". דין זה עומד בניגוד לעקרון היסוד, שבמתנה ובגיטין אין גמירות דעת לקניין באונס. ביישוב הקושיה, אומר ה"בית יוסף" (חושן משפט, סימן רה, סעיף ב):

דכשהאנס אומר "תן לי קרקע זו ואי לא קטילנא לך", ודאי לא גמר ומקני אלא אם כן נתן לו דמים. אבל כשאין האנס תובע ממנו כלום אלא שהוא רוצה להורגו, וזה נותן לו קרקעו כדי שיניחנו, ודאי שאף בלא דמים גמר ומקני.

ה"בית יוסף" אומר שהסיקריקון לא אנס את היהודי לתת לו את הקרקע, אלא ביקש להרוג אותו, והיהודי העניק לו את הקרקע מיזמתו, ולכן אין זה בגדר אונס, אלא כרצון, וכן נפסק ב"שו"ת מהרח"ש" (קונטרס מודעא ואונס).²⁹ וממילא יש לומר שהוא הדין לעניין גט. וכן כתב התשב"ץ (שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן א):

ויש אונס אחר אעפ"י שהוא אונסו בגופו אינו אונס לגרש אלא שאונס אותו לעשות דבר אחד והוא מעצמו כדי להנצל מאותו אונס מגרש מעצמו וזה אינו קרוי כפייה כיון שלא כפו אותו ממש להוציא... כשכופין אותו לפרוע כתובתה ולפעמים מפני פרעון כתובתה הוא צריך לגרש והרי הוא כפוי ועומד בגט זה כיון שלא כפו אותו ממש לגרש אלא שכדי לפטור עצמו מאונס פרעון כתובתה נתפייס לגרש לא מיקרי גט מעושה כלל שהרי האונס בענין אחר היה והגט ברצונו נתנו.

²⁹ סברה דומה בעניין "אונס רחמנא פטריה" כתב בשו"ת נודע ביהודה תניינא, יורה דעה, סימן קסא. עיי"ש.

כלומר, כשאין כופים את האדם ישירות לתת גט, אלא כופים אותו לשלם תשלום אחר, וכדי להיפטר מלשלמו הוא מחליט בעצמו לגרש את אשתו, אין זה בגדר אונס. וכעין זה כתב ב"שו"ת הריב"ש" (סימן קכז). ונפסק ברמ"א (אבן העזר, סימן קנד, סעיף כא):

מי שאינו מקיים עונה, יכולין לנדונו ולהחרימו שיקיים עונה או שיגרש, כי אין זה כפייה, רק לקיים עונתו, וכן כל כיוצא בזה.

וכן פסק בעל "ערוך השולחן" (אבן העזר, סימן קלד, סעיף כה), וכן פסק גם בית הדין הרבני:

גם ליש מחמירין שברמ"א... בנידון דידן שמחייבים אותו במזונותיה שחייב בהן עפ"י דין אין בזה משום גט מעושה.³⁰

לכאורה, היה אפשר לומר לאור זאת שבכל מקרה של סרבנות גט, גם כשלא נכתב הסכם ממון, אפשר יהיה לכפות על הבעל תשלום קנס, ואם משום כך יתרצה הבעל לגרש את אשתו, הדבר לא יהיה בגדר אונס. ואכן, כן עולה בפשטות מדברי ה"בית יוסף" בסוגיית סיקריקון. וכן כתבו לעניין גירושין (בסייגים מסוימים) ה"תורת גיטין" (סימן קלד, סימן ז) ושו"ת "איגרות משה" (אבן העזר, חלק א, סימן קלז) בדעת ר"ת והמהרי"ק.³¹ וכן היא דעת הריב"ש (שו"ת הריב"ש, סימן רלב) בהבנת הראנ"ח (שו"ת ראנ"ח, סימן סג). אך התשב"ץ, ובעקבותיו "ערוך השולחן" ושאר האחרונים, הוסיף סייג חשוב לדין זה. וזה לשונו (שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן א):

ומיהו מסתברא דהני מילי כשכפוהו בדין בדברים אחרים, כגון הכא שהדין נותן לפרוע כתובתה וכדין כפוהו בפריעתה, אבל אם כפוהו שלא כדין בדבר אחר ומתוך אותה כפייה גירש איפשר דהוי גט מעושה דנקטיה בכובסיה דלשבקוה גלימיה הוי. וצריך עיון.

לדעת התשב"ץ, רק כשכופים את הבעל לשלם חוב שהוא חייב בו מצד הדין, הדבר מותר, ואילו בכפייה שאינה כדין, ייתכן שהגט מעושה.

30 ערעור (גדול) תשל"ה/כ"ו, פד"ר י 115 (כ"ט סיוון התשל"ה), במותב הדיינים: הרב שלמה גורן – נשיא, הרב אברהם שפירא והרב שלום מזרחי.

31 למעשה, צירף שיטה זו לצדדים אחרים באותו מקרה.

איזו "כפייה עקיפה" מותרת?

כפי שראינו לעיל, התשב"ץ התיר לכפות את האדם לשלם תשלום שהתחייב בו כדין כדי להניעו בעקיפין לגרש את אשתו, אך הרשב"א אסר לכפות על האדם לשלם קנס שקיבל על עצמו, אם לא יסכים לגרש את אשתו. ויש לשאול: מה היחס בין דברי התשב"ץ לדברי הרשב"א? כלומר, בהנחה שהתשב"ץ והרשב"א אינם חולקים זה על זה, מהו ההבדל בין קנס שקיבל הבעל על עצמו כדין, שהוא בגדר אונס לדעת הרשב"א, לבין חיוב כתובה או עונה או מזונות, שאינו בגדר אונס לדעת התשב"ץ?³² לתשובה לשאלה זו תהיה השפעה על סיווגם של הסכמים כ"כפיית גט", שהיא אסורה, או כ"אונס בדבר אחר", שהוא מותר.

שיטה אחת אפשר למצוא בספר "בית מאיר", הדין באפשרות שיכתוב היבם ליבמתו שטר ויתחייב בו לחלוץ לה ב"שטר חצי זכר". כלומר, היבם מתחייב לשלם ליבמתו סכום מסוים, אך הוא יכול להיפטר מהתחייבותו אם יחלוץ לה. על זה כתב בעל "בית מאיר" (אבן העזר, סימן קסה, ס"ק ד):

ואפשר [ד]יש לחלק דשאני הכא שכבר מחוייב בחוב גמור לשלם כל זמן שלא נפטר בחליצה, והוי כמי שאינו מקיים עונה שבסוף ס' קנ"ד בהג"ה שיכולים להחרימו שיקיים עונה או יגרש, כי אין זה כפיה רק לקיים עונתו.

כלומר, הרשב"א אוסר דווקא כשהחיוב לא היה קיים מראש, אלא נוצר עקב סירוב הבעל לגרש את אשתו. אך אם החיוב נוצר מתחילה באופן גמור, ניתן לכפות את התשלום, אף על פי שביטול החוב תלוי ישירות בגירושין. כלומר, מדובר בהבחנה כרונולוגית: האם החיוב חל לפני סירוב הבעל לתת גט לאשתו, שאז מותר לכפות אותו לשלם, או החיוב חל רק אחר סירוב הבעל, שאז אין לכפות אותו לשלם. לפי שיטה זו, ברור שחיוב המזונות ב"הסכם מאהבה" דומה לחיוב עונה, מפני שהוא נוצר כבר בתחילת חיי הנישואין ולא כתוצאה מאי מתן הגט.³³ חשוב להדגיש שה"בית מאיר" אמר את דבריו גם ביחס לשטר

32 לעיל הבאנו את דברי החזון איש, שהעמיד את דברי הרשב"א בשהתחייבות על הקנס לא נעשתה כדין, אך רוב הפוסקים לא הבינו כך את הרשב"א.

33 ואמנם הרב אוריאל לביא, שו"ת עטרת דבורה (לעיל, הע' 14), כתב: "מלבד זאת, בהסכם שאנו דנים בו, עפ"י התחייבותו בהסכם, החל ממועד מסוים שהגט עדיין לא ניתן, הבעל מחוייב בתשלום חודשי קבוע עד שיתן את הגט, ואם יתן את הגט, לא יחול חיוב זה, ובנסיבות אלו גם הבית מאיר מסכים שלדעת הרשב"א יחשב ככפוי על הגירושין, מפני שהחיוב המתייחס לאותו מועד והלאה, עדיין אינו קיים, והבעל נותן את הגט כדי להפטר מחיוב חודשי זה". אך קשה להבין את דבריו, שהרי גם חיוב העונה, שהתיר "בית מאיר" לכפות עליו, הוא חיוב המתחדש כל הזמן בדומה לדמי המזונות, ואינו חוב קבוע שהיה קיים קודם לכן. ונראה שמי שהבין בתשב"ץ כדברי הרב לביא הוא בעל שו"ת "אגודת אוזב" (אבן העזר, סימן יט, אות ח), שכתב שהתשב"ץ התיר דווקא בחוב שחלוטו אינה תלויה בהמשך הנישואין, כגון דמי הכתובה, הקיימים גם אחר הגירושין. אך לא נראה מלשון התשב"ץ שהתכוון לכך.

שמטרתו המוצהרת לכפות את הבעל לחלוץ ליבמתו, ובזה הוא גרוע בהרבה מה"הסכם מאהבה".

על הבחנה דומה כותב גם בעל "תורת גיטין" (סימן קלד, סעיף ד). והסביר את שיטתו הגר"ש ישראלי (חוות בנימין, חלק ג, סימן קיא):

בהא דהרשב"א אין מקבל על עצמו החיוב בקנס אלא כשלא יגרש, אז נמצא שאינו פוטר עצמו מחוב על ידי גירושין, אלא מונע חלות החוב, בזה הוא דנוקט הרשב"א, דזהו גדר תליוהו ויהיב. ולא כן בהא דהתשב"ץ שהחוב קיים ועומד עליו ואינו מותנה בשום תנאי, כגון חוב הכתובה וכיו"ב, ועל ידי מעשה הגירושין נמחל לו החוב, כי אז הרי זה כמו תליוהו וזבין, כי יש כאן קבלת התמורה המלאה עבור מעשה הגירושין.

כלומר, אם חיוב הקנס נוצר עם סירוב הבעל לתת גט לאשתו, הדבר הוא בגדר אונס, ואילו אם הגט פוטר מחיוב שנוצר קודם לכן, הוא כשר, אלא שהטעם להבחנה בדבריו אינו העובדה שהאונס הוא אונס עקיף, אלא שמחילת חוב קיים היא בגדר קבלת תמורה וכמו "תליוהו וזבין".

שו"ת "דברי מלכיאל" מבחין באופן מעט שונה בשעה שהוא דן במי שנשא אישה בלא לקבל רשות מן המדינה, ונתן לאשתו גט כדי להיפטר מעונש. וזה לשונו (שו"ת דברי מלכיאל, חלק א, סימן פו):

ולא דמי למי שהתחייב ליתן קנס אם לא יגרשנה שכתבו קצת פוסקים דמיקרי אונס ע' אה"ע סי' קל"ד, דשם הקנס הוא בשביל שאינו מגרש. והכא העונש בשביל הנשואין ורק שנותן הגט להנצל מן העונש. ועוד נראה דדמי לתליוהו וזבין דהא נהנה בגיטו שניצול מן העונש.

מדבריו משתמע שהבחנה היא בשאלת הגורם לקנס ולא בשאלת הכרונולוגיה: הרשב"א אסר כשהקנס הוגדר מראש כתלוי בגירושין, ואילו התשב"ץ והריב"ש התירו כשהחוב של הכתובה או העונה נובע מן הנישואין עצמם או מסיבה שאינה קשורה לגירושין, והגט רק פוטר מן החיוב בעקיפין, ככל אדם החייב לזון את אשתו והגט פוטר אותו מחובתו.

גם לפי שיטה זו, יש להכשיר את ה"הסכם מאהבה", משום שהחיוב נוצר בו בלי תלות בגט וכתוצאה מן הנישואין, והגט פוטר את החיוב באמצעות הפקעת הנישואין. בזה דומה המצב למקרה שהכשיר בעל "דברי מלכיאל", ולא למקרה שכתב נגדו הרב ישראלי, שמדובר בו בקנס שהתחייב הבעל לשלמו אם לא ייתן גט לאשתו.

ואמנם מצינו נוסח דומה לזה שב"הסכם מאהבה" בדברי ה"תורת גיטין" (סימן קלד, סעיף ו):

"הסכם מאהבה" - הרקע והיסוד ההלכתי

שיקבל הבעל קניין סודר שמוחל כל החיובים שיש להאיש על אשתו מתשמיש ומעשה ידיה אף אם לא יגרשנה, והוא ישאר על חיובים שלו ממזונות ושאר חיובים, וממילא יגרש כיון שמונעת ממנו כל דבר והוא מחויב בכל החיובים. ואינו גט מעושה רק כשתולה הקנס בגט, מה שאין כן כאן שאין הקנס תלוי בגט כלל.

כלומר, מותר ליצור מצב שבו ההיבטים הממוניים של הנישואין פועלים לרעת הבעל: הוא חייב במזונות אשתו, אבל אשתו פטורה מלתת לו את מעשה ידיה, וממילא מסתבר שיעדיף לגרש אותה מלחיות במצב זה. לדעת כל השיטות, הסכם כזה אינו בגדר אונס, משום שאין בו כפייה על הבעל לתת גט לאשתו אלא שיפור תנאי האישה.

ואמנם היה מקום לטעון שדברי ה"תורת גיטין" נאמרו רק במזונות שהבעל חייב לאשתו מעיקר הדין, ולא בחיוב מזונות קבוע וגבוה כזה הנקבע ב"הסכם מאהבה". אך המעיין יראה שאין להבחין בין המקרים, מפני שלמעשה גם במקרה שדן בו בעל ה"תורת גיטין", התחייב הבעל לשלם לאשתו תשלום שאינו נובע מעיקר תקנת מזונות, שהרי בתשלומי מזונות יכול הבעל לומר לאשתו "צאי מעשה ידייך במזונותיך" ולהיפטר מלדאוג למזונותיה (שולחן ערוך, אבן העזר, סימן סט, סעיף ד), וכאן התחייב לשלם לה בכל מקרה. וכן כתב הרב מצליח מאזוז (שו"ת איש מצליח, אבן העזר, סימן סו):

מעשים בכל יום פה בבית דין מימות הראשונים זיע"א כסברא זו [של ר' מימון ג'אר], ואפילו לכתחילה, אלא שעושין הקנסות בתורת מזונות מהיות טוב, דאפשר דבהכי מהני אפילו להמחמירים.³⁴

דברי הרב מאזוז נאמרו בקנס סתם, אך הרב בצלאל ז'ולטי³⁵ כותב שיש יסוד הלכתי להתחייבות הבעל במזונות אשתו בזמן הפירוד מדין "מעוכבת מחמתו", הזכאית למזונות, כמבואר ברש"י (כתובות צז ע"ב, ד"ה כדרכי זירא).³⁶ אמנם הרב ז'ולטי עצמו הסתפק מעט ביסוד זה, אך הגרש"מ עמאר (שו"ת שמע שלמה, חלק ו, סימן יט) האריך לבסס אותו, והוסיף שעל כל פנים אין כאן חשש לגט מעושה, משום שהבעל התחייב במזונות הקבועים לפני הנישואין, ועל דעת כן נישאו מתחילה. בהתאם לכך נקבע גם סכום התשלומים כסכום הגיוני לדמי מזונות (2000 דולר בכל שבוע בהצעת הרב ז'ולטי, 6000 ש"ח בכל חודש ב"הסכם מאהבה"), ולא סכום שמותאם בהכרח לכפיית גט, כגון 10% מכלל נכסיו בכל

34 התורת גיטין עצמו כתב בספר בית יעקב (אבן העזר, סימן עז, אות ב), שכפיית דמי מזונות כשהאישה אינה חיה עם בעלה היא בגדר אונס, אך בדבריו שם מדובר על אפשרות שיחייב בית הדין את הבעל בדמי מזונות בניגוד לרצונו, ולא בשהתחייב בהם הבעל מתוך רצונו.

35 הרב יעקב בצלאל ז'ולטי "בענין תקנת עגונות" הפרדס נז (התשמ"ג), חוברת ז, עמ' 8-6.

36 ראה בהרחבה אברהם בארי "מזונות לאשה שבעלה חויב לגרשה ('מעוכבת') מחקרי משפט ז 79 (התשמ"ט).

חודש. וגם אם הבעל משלם מחצית ממשכורתו כדמי מזונות, מדובר בחלוקת משאבים שווה בין בני הזוג, ההולמת את רוח דיני מזונות.

לאור הדברים הללו, כתב הרב מרדכי וויליג בשנת התשנ"ב הסכם קדם נישואין, והוא אושר על ידי הרב עובדיה יוסף זצ"ל, הגרז"נ גולדברג יבדל"א, הגר"ח צימבליסט יבדל"א, ועוד פוסקים,³⁷ ונאמר בו:

ואם ח"ו לא מתדר לנו לקבוע דירתנו הקבועה ביחד בדירה אחת מאיזה טעם שיהיה, אני מתחייב לה סך _____ דולר ליום עבור מזונותיה ופרנסתה כל זמן היותנו נשואים.

שיפור נוסף הוכנס ב"הסכם לכבוד הדדי", ובעקבותיו גם ב"הסכם מאהבה" על פי הנחיות הגרז"נ גולדברג, והוא: חיוב המזונות חל מתחילת חיי הנישואין, אלא שהאישה מוחלת עליו כל זמן שבני הזוג חפצים בנישואין. כך הופך החיוב לחלק מהותי מחיי הנישואין בלא זיקה לשאלת הגירושין, ומתבטל החשש ל"אסמכתא", הקיים בהתחייבות עתידית רגילה.³⁸ גם החשש שהעלה הרב פנחס שפירא,³⁹ שמא לא עלה בדעת החתן שנישואיהם יגיעו לידי גירושין, הוסר באמצעות חלות החיוב מתחילה.⁴⁰ נוסח זה הובא על ידי הרב צבי גרטנר⁴¹ בשם הגרז"נ גולדברג כנוסח המוסכם על הכול, ואף על פי שהעלה חשש בשם הגר"ש אלישיב שמא לא יבין החתן על מה הוא חותם, ניתן לפתור את הדבר בקלות בהסכרת העניין לחתן.⁴²

ואמנם אף על פי שגלוי וידוע לכול שהמזונות עשויים להאיץ את מתן הגט, וזו היא אחת ממטרות ההתחייבות בהסכם, הרי שגם הפיצוי שנותן הבעל לאשתו מעוכבת הגט יש בו היגיון ותועלת, ואי אפשר לאסור על הבעל להתחייב לתת לאשתו פיצוי כזה בדומה לשאר

37 הסכם זה נידון בין השאר במאמרו של הרב אוריאל לביא "עוד על 'ההסכם לכבוד הדדי'" צהר כא 155 (התשס"ה).

38 דגם דומה בא גם בהצעה שהובאה בשם הרב י"ד בלייך במאמרו של הרב מישלוב (לעיל, הע' 1). עיין שם, שהביא גם נוסח הסכם של הגרז"נ גולדברג הדומה מאוד לנוסח ה"הסכם מאהבה".

39 הרב פנחס שפירא "גט שניתן בכפיית ממון בעקבות הסכם קדם נישואין" תחומין לה 275 (התשע"ה).

40 ויש להשיג על החשש, משום שהוא מבוסס על דברי שו"ת מהרשד"ם (אבן העזר, סימן סג), הדין במי שהתחייב לקבל את פסקו של הבורר, וכתב שאינה בגדר התחייבות גמורה, מפני שאינו יודע מראש אם יפסוק הבורר לרעתו או לטובתו. אך נראה שאין להסיק ממקרה זה, שתלה בו את ההתחייבות בהכרעת אדם אחר, על כל אדם שמתחתן שאינו מעלה בדעתו שיבוא לידי פירוד, ובכל זאת חתם על שטר המתייחס לאפשרות זו. את הנידון דידן, יש לדמות למי שמתחייב לחלוץ ליבמתו, אם ימות אחיו בלא בנים, שהפוסקים הגדירו אותה כהתחייבות מרצון (עיין שו"ת מהריב"ל, חלק ב, סימן יח ועוד), ולא חששו שמא לא עלה בדעתו שימות אחיו בלא בנים.

41 הרב צבי גרטנר "בדין מזונות דמגורשת ואינה מגורשת - לתקנת עגונות" מוריה צ (התשמ"ח), עמ' עו-פא.

42 אך עיין במאמרו של הרב יהודה דוד בלייך "הסכם ממון למניעת סירוב לגרש" אור המזרח מא 272 (התשנ"ג), שכתב שיש להפריד בהסכם בין מעשה ההתחייבות של הבעל למעשה המחילה של האישה.

ההתחייבויות שהוא מקבל על עצמו בשעת הנישואין. ואף אם התחייבויות הבעל מעיקות עליו וגורמות לו לרצות לסיים את הנישואין מהר, לא מצאנו מי שאומר שדבר זה הוא בגדר אונס, כמו שכתב בשו"ת "אגודת אזור" (אבן העזר, סימן יט, אות יט):

ואם היה חיוב הקנס ע"פ ד"ת ובאופן זה שכל ימי היותה עמו יתן בכל שבוע כך וכך אף אם יגרש אח"כ, נמצא שכבר נתחייב בזה בהחלט אלא שהוא מגרש כדי להפטר מחיוב זה בלהבא, בזה יש להקל בשעת הדחק לגרש לכתחילה בלי שיפטר אותו מחיובו... ואם הוא מגרש מפני שקשה עליו לעמוד בחיובי אישות כגון רפואה וכדומה בזה אין חשש.

וכן כתב גם הגר"ש דיכובסקי:⁴³

חיוב מזונות שמחייב בית המשפט את הבעל שלא כדין, כאשר חיוב זה אינו מוצמד לגט בתנאי, וכאשר בשעת הטלת החיוב לא הוזכר ענין הגט, אין לחשוש בו משום גט מעושה.

דברי הרב דיכובסקי נאמרו אף במזונות המוטלים על ידי בית משפט אזרחי בלי הסכמת הבעל, ואפשר ללמוד מדבריו בקל וחומר לענייננו.⁴⁴ ראייה לגישה זו הביא הגר"נ גולדברג מן המשנה (כתובות יב, ב):

הפקחים היו כותבים: על מנת שאזון את בתך חמש שנים כל זמן שאת עמי.

נאמר במפורש במשנה שמותר לאדם להתחייב במזונות שאינו חייב בהם מעיקר הדין, ואף על פי כן לא עלה על דעת הגמרא לומר שכאשר יגרש את אשתו, ויפטר מתשלום המזונות, יהא בגדר אונס.

אופן הכפייה על החוב

ראינו לעיל שהחיוב בתשלום הקבוע בהסכם אין בו כדי לעשות את הגט מעושה, אך יש מי שטענו שעלולה להיווצר בעיה בעת יישום ההסכם. כי אם יסרב הבעל לשלם את המוטל עליו, הוא עומד בפני איום של עונש מאסר, ויש כאן בעיה כפולה: א. עונש המאסר הוא פיזי ולא ממוני; ב. העונש נכפה על הבעל בלי שקיבל אותו על עצמו. להלן ננסה לבחון את המקורות שדנו באפשרויות דומות ולהסיק מהן לנידון דידן.

43 הרב שלמה דיכובסקי "הסכמי ממון קדם נישואין" תחומין כא 287 (התשס"א).

44 אולם בדבריו שם התנגד הרב דיכובסקי לנוסח המוקדם של "ההסכם לכבוד הדדי", משום שיש בו "התניה וכריכה מפורשת של הגירושין בחיוב הכספי", אך ב"הסכם מאהבה" בעיה זו אינה קיימת.

מהר"י בן לב דן בעניין מי שנשבע לחלוץ ליבמתו או לגרש את אשתו, וכתב שחליצה או גט שנעשו אחר שבועה כשרים, אלא שאסור לבית הדין לכפות על קיום השבועה. וזה לשונו (שו"ת מהר"י בן לב, חלק ב, סימן יח):

ואף על גב דמגדיל לעובר על השבועה והרשות ביד בית דין לייסר ולהוכיח כאשר יראה בעיניהם, מכל מקום מסתברא לי דאין כופין אותו לחלוץ לא בשוטים ולא בנדויי ולא בחרמים. דכמה עברו על שבועתם ולא נענשו, ומצינן למימר דהאי גברא לא אסיק אדעתיה כשנשבע שיכפוהו על שבועתו בשוטים או בסילוא דלא מבע דמא, ואדעתא דהכי נשבע, ואי כפינן ליה הוי אונס שלא הביאו הוא עליו.

מהריב"ל כותב שהשבועה אינה בגדר אונס, מפני שהאדם הביא אותה על עצמו. אך אם יכפוהו בית דין בשוטים וחרמות, יהיה הדבר בגדר אונס שאחרים מביאים עליו. מכאן הסיק הרב אוריאל לביא בשו"ת "עטרת דבורה" (חלק א, סימן עה):

מדברי מהריב"ל עולה שגם לשיטת מהרי"ק, אם הבעל התחייב בקנס אם לא יתן גט, או בתשלום המוסכם שיחשב כמזונות אף שאינו מחוייב בהם על פי הדין, אמנם ניתן לגבות ממנו סכומים אלו, כשאינו נותן גט. אך אין להפעיל אמצעי כפיה שאותם הבעל לא קבל על עצמו, כגון כליאת הבעל עקב אי תשלום וכיוצ"ב.

אולם עיון בדברי המהריב"ל מעלה שלא לכך התכוון, שהרי הוא דן במי שנשבע לגרש את אשתו, ובית הדין כופין אותו לגרש אותה בעקבות שבועתו. על זה כתב מהריב"ל שהבעל קיבל על עצמו רק את איסור השבועה ולא את כפיית בית הדין. אולם הנידון דידן שונה משתי בחינות. ראשית, הבעל קיבל על עצמו את החוב בידעו שיכפו אותו לשלם אותו כפי שכופים על שאר החובות ממין זה במדינת ישראל, ועולה מדברי המהריב"ל במפורש שאם היה "מסיק אדעתיה" שיכפו אותו בכוח, ניתן היה לעשות זאת. שנית, יש הבדל מהותי בין שני המקרים. מהריב"ל דן בכפיית הגירושין, ואילו בנידון דידן מדובר בכפיית תשלום החוב, שהותרה בפירוש בדברי "שו"ת התשב"ץ" (חלק א, סימן א):

אבל אם עישו אותו בדברים אחרים שהיה הדין לכופו בהן לגרש כגון פריעת כתובתה דפריעת ב"ח מצוה ומכין אותו עד שיאמר רוצה אני... ולהציל עצמו מאותו עישוי נתרצה לגרש, לא הוי גט מעושה.

בתשב"ץ נאמר במפורש שאם בית דין מפעיל לחץ ממוני על הבעל ומניע אותו בעקיפין לגרש את אשתו, מותר לכוף אותו לשלם את הממון אף במכות, משום שהחוב עומד כעת בפני עצמו והכפייה אינה בזיקה ישירה למתן הגט. וכן עולה גם מדיוני הפוסקים בתשובת הרשב"א, שדן במי שמאיימים לכלוא אותו אם לא ישלם, ואף על פי כן התייחסו הפוסקים לאיום כאל אונס ממון שהאדם מקבל על עצמו. וכן כתב הגר"ש ישראלי שאין לחלק בין

חיוב ממון סתם לחיוב ממון הכרוך בכפיית מאסר (חוות בנימין, חלק ג, סימן קיא). גם בעל שו"ת "איגרות משה" דן בעניין מי שאסרו אותו כדי שישלם לאשתו דמי מזונות, ולא ראה במאסר גורם המשנה את הדין. לעומתם, הגר"ש דיכובסקי⁴⁵ כתב שאם חיוב המזונות גורם לבעל לשבת בבית הכלא, יש חשש לגט מעושה, אך זאת רק אם הוטל חיוב המזונות על הבעל שלא כדין (וחידש שגם בזה הגט כשר, אם לא נכלא הבעל), ולא כשהתחייב הבעל במזונות כדין.

כוונה לשם זירוז הגירושין

טענה אחרת נגד הסכם קדם נישואין היא שאחת ממטרותיו היא זירוז הגירושין. טענה זו מתחלקת לשתיים: א. טענה נגד הכפייה לתשלום מזונות (על ידי ההוצאה לפועל) שמטרתה האמתית היא זירוז הגירושין; ב. טענה נגד עצם ההתחייבות שבהסכם שניתנה מתחילה כאמצעי לכפיית גירושין.

הרקע לטענה הראשונה בדבר כוונת הכופים הוא מקרה מורכב וסבוך שאירע באיטליה לפני קרוב לחמש מאות שנה, שהחתן היה חייב כסף לחותנו, והלה גרם למאסרו עד שישלם את חובו או יגרש את אשתו. הרבנים הכשירו את הגט וביקשו להסתמך על דברי התשב"ץ, כיוון שהכפייה לא הייתה על הגירושין אלא על החוב, אך המהרשד"ם והמבי"ט דחו סברה זו מתוך דיוק בדברי התשב"ץ. כדי להבין את הדיון, נביא בהרחבה מדברי התשב"ץ (שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן א):

ויש אונס אחר אעפ"י שהוא אונסו בגופו אינו אונס לגרש אלא שאונס אותו לעשות דבר אחד, והוא מעצמו כדי להנצל מאותו אונס מגרש מעצמו. וזה אינו קרוי כפייה כיון שלא כפו אותו ממש להוציא... כשכופין אותו לפרוע כתובתה ולפעמים מפני פרעון כתובתה הוא צריך לגרש והרי הוא כפוי ועומד בגט זה, כיון שלא כפו אותו ממש לגרש אלא שכדי לפטור עצמו מאונס פרעון כתובתה נתפייס לגרש לא מיקרי גט מעושה כלל, שהרי האונס בענין אחר היה והגט ברצונו נתנו שהרי לא היו כופין אותו לגרש... הא דתנן גט מעושה שלא כדין פסול דכוותה היא שמעשין אותו בגופו לגרש. אבל אם עישו אותו בדברים אחרים שהיה הדין לכופו בהן לגרש כגון פריעת כתובתה... ולהציל עצמו מאותו עישוי נתרצה לגרש לא הוי גט מעושה.

מלשון התשב"ץ דייק המבי"ט שלא כל כפייה עקיפה מותרת (שו"ת המבי"ט, חלק ב, סימן קלח):

45 הרב דיכובסקי (לעיל, הע' 43).

נראה לי דהיינו כשכופין אותו על דבר אחר לא על כוונת גירושין והוא מעצמו כדי להנצל מאותו עונש מגרש מעצמו וכמו שכתב כן הר"ש ז"ל בלשונו 'מעצמו' 'מעצמו' שני פעמים... נראה כי הכפיה היא על דבר אחר שהם מקפידים בו שאם היה עושה אותו דבר לא היו כופין אותו על הגט. אבל כשרוצים לכפותו על הגט ולא היו חוששים לכפותו ולהקפיד עליו על שום דבר אחר שהיו יכולים לכפותו, אלא כדי לכפותו (ו) אותו על הגט כופין אותו על דבר האחר שיודעים שלא יוכל לקיים ויגרש, אז נראה כי הכפיה היא על הגט ממש... אם הוא ידוע כי כשכופין אותו לפרוע אין לו או שלא ירצה לפרוע ויגרש נראה שהיא כמו כפיה ממש על הגט.

המבי"ט משלב שני גורמים הפוסלים לדעתו את הגט: א. כוונת הכופים הייתה רק למתן הגט ולא לתשלום החוב; ב. הכופים ידעו שהבעל לא יוכל לשלם את חובו ויאלץ לגרש את אשתו. בדברי המבי"ט לא ברור מה היחס בין הגורמים, אך מהרשד"ם כתב שהכוונה היא העיקר (שו"ת מהרשד"ם, אבן העזר, סימן סג). ואלו דבריו:

ראוי לראות גם כן שמתחלה כשאנסוהו באותו דבר אחר היה כדין וגם שנראה שלא היה כוונת האונס כדי שיתן גט... שהרי כתב הרשב"ץ... 'שהוא אונסו לדבר אחר והוא מעצמו כדי להנצל מאותו אונס מגרש מעצמו'... משמע שצריך שיראה בפירוש שהוא מעצמו גרש ולא הכרנו שהכוונה כשאנסוהו היה כדי שיתן גט.

לאור דיוקם בלשון התשב"ץ, כתבו המבי"ט והמהרשד"ם שדווקא אם הכפיה לא הייתה לשם הגט אלא לשם החוב עצמו, היא כשרה, ומשום כך יש מקום לפסול את הגט אם נאסר הבעל בתואנה של תשלום חוב והכוונה האמתית הגלויה לעין הייתה לאלץ אותו לגרש את אשתו.⁴⁶ אמנם המעיין בלשון התשב"ץ המובאת לעיל יתקשה מאוד לקבל דיוק זה, שהרי הכשיר בפירוש גט שנתן הבעל לאשתו לאחר ש"עישו אותו בדברים אחרים שהיה הדין לכופו בהן לגרש", ופסל את הגט רק כש"מעשין אותו בגופו לגרש".⁴⁷ ואכן, ה"פני יהושע" מסיק מדברי התשב"ץ ש"משמע מדבריו דאע"ג דכוונת העשוי על הדבר אחר הוא כדי שמתוך זה יתרצה לגרש" (שו"ת פני יהושע, אבן העזר, סימן עה), וכן מסיק גם הראנ"ח, "דידוע לנו שאף על פי שכופין אותו על הכתובה הכונה כדי להוציא ממנו גט... והיכא שהוא כדין כשר" (שו"ת הראנ"ח, סימן סג). וכך פסק ה"בן איש חי" (שו"ת רב פעלים, חלק ד, אבן העזר, סימן ט):

46 וכן הכריע הרב שפירא (לעיל, הע' 39).

47 נראה שהדברים הברורים בעניין זה לא עמדו לנגד עיני המבי"ט ומהרשד"ם. עיין במבי"ט שם, שהעיד שהשתמש בקיצור של תשובת התשב"ץ.

אין זה נקרא גט מעושה דהא אין אתם אומרים לו או תן מזונות או תגרש אלא אתם נותנים לארוסה אעלא⁴⁸ לחייבו במזונות בעבור תקנת בנות ישראל שאתם נוהגים בה והוא מאליו יהיה מוכרח לגרש.

כדברי ה"בן איש חי" פסק להלכה הרב וולדנברג,⁴⁹ וכן עולה גם מדברי "ערוך השולחן" (אבן העזר, סימן קלד, כה) וה"משנה למלך" (גירושין, פרק ב, הלכה כ), שאסרו רק להזכיר בפירוש בשעת הכפייה שיש לה זיקה לגט. ובעל "בית אפרים" כתב שגם אם נזכר הגט בפירוש בעת הכפייה, אינו בגדר גט מעושה, משום שמהותית האונס אינו ישיר (שו"ת בית אפרים, תניינא, חלק א, סימן עג).

על כל פנים, בנידון דידן אין חשש אף לדעת המבי"ט ומהרשד"ם, משום שב"הסכם מאהבה" כפיית הבעל על ידי ההוצאה לפועל נעשית בלא זיקה למתן הגט. התשלום שכופים את הבעל לשלם לאשתו, כבר התחייב בו בחודשים שעייגן את אשתו, ולא ייפטר מהם גם אם יגרש אותה מיד.

הטענה בדבר הכוונה שבשעת יצירת ההתחייבות אין לה על מה לסמוך, משום שהמבי"ט ומהרשד"ם דנו בפירוש דווקא כשהכפייה לשלם נעשית לשם גירושין, ולא דנו בשאלת המניע של הבעל בשעת התחייבותו. כמו כן, ודאי כי לדעת רוב הפוסקים החולקים על המבי"ט ומהרשד"ם, מותר לנקוט צעדים עקיפים כדי לעודד את הגירושין, ובכלל זה גם יצירת התחייבויות. ואכן, עולה בפירוש כי בחלק ניכר מן הדוגמאות שנידונו בדברי הפוסקים הנזכרים לעיל (בית מאיר, נחלת שבעה ועוד), מדובר בהסכמי ממון שבאו לעודד את מתן הגט, ואיש לא ראה בזה טעם לפגם.

עם זאת, כיוון שיש רבנים, ובהם הגר"נ גולדברג,⁵⁰ הדורשים שלא לכתוב בהסכם בפירוש שמטרתו לזרז את הגירושין, לא הוזכרה מטרה זו ב"הסכם מאהבה", כיוון שהמטרה העיקרית של התשלומים היא הדאגה לרווחתה החומרית של האישה בתקופה זו, ולא רק המרצת הבעל לתת גט לאשתו. ראוי להדגיש שאמירה זו אינה בגדר מס שפתיים, אלא ההסכם כולו בא לתת מענה לצרכים הכלכליים של האישה המעוכבת להינשא מחמת סירוב בעלה, כפי שהתבאר לעיל.

48 'הכרזה' או 'הודעה' בערבית.

49 שו"ת ציץ אליעזר: חלק ד, סימן כא; חלק ה, סימן כו.

50 כמובא במכתב הנספח למאמרו של הרב אוריאל לביא (לעיל, הע' 37), עמ' 161.

הכרעת פוסקי זמננו

על עמדת פוסקי זמננו, ניתן ללמוד מן ההסכמים שאושרו על ידם במשך השנים. בספרה של ד"ר רחל לבמור,⁵¹ מובאים הסכמים רבים ממין זה, כגון ההסכם שאישר רבה הראשי האשכנזי של תל-אביב, הרב יצחק ידידיה פרנקל, שבו התחייב הבעל לשלם לאשתו \$1000 בכל חודש, אם יסרב לגרש אותה תוך 120 יום משעה שביקשה להתגרש בלא צורך בעילת גירושין או בפנייה לבית דין.⁵² גם רבה הראשי הספרדי של תל-אביב, הרב חיים דוד הלוי, אישר הסכם דומה, אלא שלא נקצבו בו דמי המזונות שהתחייב הבעל לשלם לאשתו.⁵³

הסכם אחר הוא ההסכם שהזכרנו לעיל, שאישרו בחתימתם הגר"ע יוסף והגרז"נ גולדברג והגר"ח צימבליסט. הסכם זה דומה להסכם המשמש את ארגון RCA, והוא אושר על ידי הרבה מן הפוסקים בימינו, כגון הראשון לציון הגרש"מ עמאר (שו"ת שמע שלמה, חלק ו, סימנים יט-כ). תמצית ההסכם היא שהבעל מתחייב לזון את אשתו בסך \$150 ליום או בסכום אחר המקובל על בני הזוג, משעה שיחיו בני הזוג בנפרד ועד סיום נישואיהם בגט, אלא שנאמר בו שיתבטל החיוב אם פנה הבעל לבית דין רבני וקיים את דבריהם.

בהשראת הסכמים אלו, ולאור העקרונות ההלכתיים המצוינים לעיל, מנוסח ה"הסכם מאהבה", המבוסס על "ההסכם לכבוד הדדי". הסכם זה כולל שיפורים הלכתיים בהשוואה לקודמיו, בעיקר בעובדה שהחיוב חל כבר משעת הנישואין, ולא נזכרים בו הגירושין בזיקה לחיוב ועוד.

העניין העיקרי המבדיל בין ה"הסכם מאהבה" לבין ההסכם שאישרו הגר"ע יוסף והגרז"נ גולדברג והגר"ח צימבליסט הוא שבית הדין אינו נזכר בו, כשם שלא הוזכר בהסכמים של הרב פרנקל והגר"ח ד הלוי. הסיבה המעשית לכך ברורה מאליה: אם יהיה ההסכם תלוי בפסיקת בית הדין, ייפתח לצד המסרב להתגרש פתח להפעלת העיכובים והמניפולציות האפשריות כדי לעקר את ההסכם. כוחו של ה"הסכם מאהבה" באפשרות לממש אותו בלי הסחבת הכרוכה בהידיינות בפני ערכאה משפטית רשמית.

עם זאת, יש מי שטענו שהפוסקים הללו התירו לחתום על ההסכם דווקא אם הפעלתו מותנית בהסכמת בית הדין, משום שבית הדין יכול לוודא שההסכם יופעל רק כשראו

51 לבמור (לעיל, הע' 1).

52 לבמור (לעיל, הע' 1), עמ' 90-93.

53 לבמור (לעיל, הע' 1), עמ' 83-86.

לחייב את הבעל לתת גט לאשתו.⁵⁴ אך לאור כל היסודות שבישרנו לעיל, עולה אל נכון שאין בהסכם שום חשש הלכתי גם בלא פיקוח בית הדין. הראיה הטובה ביותר לכך היא, שכל המקרים שנידונו בספרות השו"ת הקדומה ונזכרים לעיל, הם מקרים שבהם הבעל התחייב לתת גט לאשתו בלי להתנות את הדבר בפנייה לבית הדין. גם מדברי הגר"ש דיכובסקי,⁵⁵ עולה שמעיקר הדין אין פגם אף בחיוב מזונות על ידי בית משפט אזרחי.⁵⁶

רק בעשרות השנים האחרונות, הכניסו הפוסקים לתמונה את עניין הפנייה לבית הדין. אחת הסיבות לכך היא העובדה שהסכמים רבים נוסחו בידי רבני ארצות הברית, שם המטרה העיקרית של ההסכם היא לכופף את הבעל להתייצב בבית הדין ולתת גט לאשתו כדת משה וישראל, ולא להסתפק בפירוד אזרחי־משפטי. סיבה אחרת היא הרצון לבצר את מעמדו של בית הדין הרבני על פני הערכאות האזרחיות.⁵⁷ שאיפה זו כשהיא לעצמה יש בה מן החיוב, וראוי למצוא דרך לחיזוק מעמד בתי הדין בארץ. אך חלילה לנו מלכרוך שאיפה מבורכת זו באפשרות לחתום על הסכם קדם נישואין, משום שבמצב הנוכחי, נרתעים זוגות רבים מלהינשא כדת משה וישראל, ואסור למנוע מהם את האפשרות להינשא כדין תוך שימוש בכלים הלכתיים לגיטימיים, כגון ה"הסכם מאהבה".

ואכן, הגר"נ גולדברג אמר בפירוש בשיעור מוקלט⁵⁸ שאין חשיבות עקרונית להזכרת בית הדין, ושהוסיף את הסעיף בהסכם שניסח, ולפיו דרושה הסכמת בית הדין להפעלת ההסכם, רק עבור בני זוג החפצים בו, כדי לאפשר לבעל להיפטר מן החיוב, אם יכריע בית הדין שהאישה אשמה בפירוד.⁵⁹ ה"הסכם מאהבה" הובא לעיונו של הגר"נ רבינוביץ', והוא כתב עליו:⁶⁰ "אין ספק שבהחלטת 'צהר' לצרף הסכם זה בכל חתונה תהיה תרומה חשובה לחברה כולה".

54 לשיקולים נוספים, ראה מאמרו של הרב אוריאל לביא "שלושה תיקונים ל'הסכם לכבוד הדדי'" צהר כ 105 (התשס"ה). וראה מאמרו (לעיל, הע' 37).

55 הרב דיכובסקי (לעיל, הע' 43).

56 ובמאמר שכתב מאוחר יותר, הרב שלמה דיכובסקי "צעדי אכיפה ממוניים כנגד סרבני גט" תחומין כו 173 (התשס"ו), הוא אומר שגם צעדים עקיפים לכפיית גט ראוי שיתנהלו בבית הדין ולא בבית משפט אזרחי, אך לא שלל את האפשרות ליצור הסכמים שאינם תלויים בבית הדין, וכאמור לעיל לא התייחס לזה במאמרו הקודם (לעיל, הע' 43). שבו דן במישורין ב"הסכם לכבוד הדדי" וביקר אותו רק משום שתלה את חיוב התשלום באי מתן הגט.

57 ראה למשל מאמרו של הרב אליעזר מלמד "כבוד הדדי; והיכן כבוד שמים?" צהר כ 121 (התשס"ה).

58 ניתן להאזין לו באתר ארץ חמדה בקישור tinyurl.com/p37wlnz.

59 פוסקים אחרים, כגון הגר"ב ז'ולטי במאמרו (לעיל, הע' 35) והגרש"מ עמאר (בתשובתו הנזכרת לעיל בעמ' הקודם), הוסיפו כחיזוק להיתר את העובדה שבית הדין מפקח על ההסכם, ויכול לבטל אותו, אם יראה לנכון. אך מדבריהם עולה כי מדובר בתוספת חיזוק ולא ביסוד שמושתת עליו ההיתר.

60 במכתב ליו"ר ארגון "צהר" ביום כ"ב טבת התשע"ד.

סיכום

- א. גט שניתן באונס פסול – לדעת רוב הראשונים מן התורה, ולדעת הרמב"ם מדרבנן.⁶¹
- ב. אונס ממוני במתן גט – לדעת רוב הראשונים הוא בגדר אונס, אך יש מי שחלקו על כך.
- ג. קנס שקיבל אדם על עצמו, אם לא יגרש את אשתו – לדעת רוב הראשונים אינו בגדר אונס לעולם, אך רבים מן האחרונים כתבו שאם הבעל אינו רוצה כעת לגרש את אשתו, הרי זה בגדר אונס.
- ד. אם הבעל אינו יכול לעמוד בתשלום הקנס – יש מי שכתבו שהדבר בגדר אונס לכולי עלמא, אך לדעת רוב הפוסקים אין הוא בגדר אונס.
- ה. כפייה על תשלום חוב שאינו תלוי בגט, אך מתן הגט יכול לבטל אותו – מותר לכופ את הבעל לשלם אותו. ואם יגרש – הגט כשר, בתנאי שהחיוב נוצר כדין ואינו תלוי באי מתן הגט (תשב"ץ, חזון איש, בית מאיר, הגר"ש ישראלי ועוד).
- ו. כפייה על תשלום חוב שאינו תלוי בגט, אך מתן הגט יכול לבטל אותו – אפשרית גם על ידי עונש מאסר, משום שהכפייה היא רק מימוש של החיוב הממוני (תשב"ץ, הגר"ש ישראלי).
- ז. כפייה לשלם חוב קודם כדי לזרז את הגירושין – לדעת מיעוט הפוסקים יש בה בעיה, אך רוב הפוסקים הכשירו אותה (ראנ"ח, פני יהושע, ערוך השולחן, רב פעלים). בפועל, כפייה זו אינה קיימת ב"הסכם מאהבה", מפני שהכפייה לשלם על פי ההסכם אינה קשורה לגירושין.⁶²

61 עיין לעיל, הע' 5.

62 נעיר בקצרה שאם בית הדין חושש לגט מעושה על אף כל האמור לעיל, הוא יכול לנקוט אחת משתי דרכים:

א. לשלם לבעל פיצוי מסוים על מתן הגט. מדברי שו"ת הרשב"א, חלק ד, סימן מ, עולה שתשלום מעין זה הופך את האונס ל"תליוהו וזבין", ומביא להכשרת הגט. וכן כתבו: שו"ת מהרח"ש, חלק ב, קונטרס מודעא ואונס; שו"ת התשב"ץ, חלק א, סימן א; שו"ת הרשב"ש, סימן שלט; בית שמואל, סימן קלד, ס"ק יד, בשם הרשב"ם. אך בשו"ת הריב"ש, סימן קכז, המובא ברמ"א, אבן העזר, סימן קלד, סעיף ח, ובשו"ת מהריט"ץ, סימן מ, כתבו שאין הדבר מועיל. עם זאת, פתחי תשובה, אבן העזר, סימן קלד, ס"ק יא, וערוך השולחן, אבן העזר, סימן קלד, סעיף לג, כתבו שבאונס בממון התשלום מועיל לכל השיטות. עיין שם.

ב. דרך מורכבת ובעייתית יותר, שיש לדון אם להשתמש בה, היא כפיית הבעל להישבע שיגרש את אשתו. לדעת שו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן סח, ושו"ת מהרח"ש, קונטרס מודעא ואונס, מותר לכפות על בעל שנשבע שיגרש את אשתו לגרש אותה, משום שמצווה עליו לעשות כן, וממילא אנו אומדים שיתכוון לגרש באופן המועיל.